

կան տեղեկությունները. այս պարի է ամեն քայլափոխին. ուստի ան աղբիւրը կը մատնեն օրինակի համար էջ 9 Gaikid (Հայկադնեան), էջ 105 Baharat (Բագարատ), Tahadir (Թագադիր) եւ: Նոյն ծագումէ ըլլալու է նաեւ 18—19, Avgar (Արգար): Բայց անծանօթ է թէ ի՞նչ աղբիւրէ քաղած է այն կարծիքը, թէ «Հայոց Եկեղեցւոյ հին վարդապետութեան համաձայն Քրիստոս նախնարար պարզ անմեղ մարդ մըն էր, որ ապա մկրտութեամբ որդի Աստուծոյ եղաւ» (էջ 21): Հայոց Եկեղեցին նման վարդապետութեան մը երբեք քարոզիչը չէ եղած:

Կը յանձնենք հայ ընթերցողներու ուշադրութեան մասնաւորապէս «Արարատ աշխարհը», «Աշխարհի Հնադոյն Եկեղեցին», «Այժմեան Հայաստան», «Ղարաբաղ», «Ղարաբաղի աշուղները», «Ղարաբաղցի հայ մը» (Յովակիմ Մուրատ, J. Murat) հատուածները (էջ 5—64):

Յ. Ն. Ա.

CHARLES F. JEAN — La Religion sumérienne, d'après les documents sumériens antérieurs à la dynastie d'Isin (—2186); avec 32 planches. Paris, Paul Geuthner, 1931, 8°, p. 255. Prix: 100 Frs.

Սովորաբար ասորաբարեւական կրօնի մասնագէտները խիստ զանազանութիւն մը չեն ընէր Սումերացիներու եւ Ակկադեաններու կրօնական գաղափարներուն մէջ: Բայ աստի կ'ընդունին թէ այդ գաղափարներուն զարգացումը չէ կարելի ի վեր հանել:

Արդ հեղինակին իր այս գործով նպատակ ունի սումերական կրօնքը միա՛յն սումերական աղբիւրներով ուսումնասիրել եւ ցոյց տալ որ յիշուած զանազանութիւնը պէ՛տք է ընել:

Մասնագէտներու հեղինակութեան կը ձգենք այն, թէ ո՛րքան յաջողած է հեղինակին իր նպատակին իրագործելու մէջ: Կ'ուզենք միայն քանի մը կէտ մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ ընել, որոնցմով գիրքը հայագէտներու համար անհրաժեշտութիւն մը կը դառնայ:

Գրութիւնն այնպիսի ժամանակամիջոց մը ունի իրեն իբր նիւթ, որ սերտ առնչութեան մէջ է Հայաստանի նախահայկական աղբիւր եւ անոնց մշակոյթին հետ: Հեղինակը խզմտօրէն ուսումնասիրած է իր նիւթին հայոց աղբիւրները եւ գեղեցիկ յորինումով յարկաւորութեան մէջ պեղումներ կատարող զրոնակաւորներու համար: Ն. Լալայեանի պեղած գերեզմաններն ու իրենց յարակից պարագաները (Ազգ. Հանդէս, ԺԳ, 129) շատ մեծ նմանութիւններ ցոյց կու տան սումերական շիրիմներու եւ գերեզմանական առարկաներու հետ: Առնենք օրինակի համար Ուրի մէջ նորերս պեղուած նախասումերական արքունի շիրիմը, որ իր մեծութեամբը աչքի կը զարնէ. հոն կ'մտնենք բազմութիւն մը կը տեսնուի: Մեծած թագաւորին զօհ կ'ըլլային բազմաթիւ գերիներ, զինուորներ, ճոխ կերպով զարդարուած հարճեր: Հոն 59 հատի չափ մարդու կմախք կար, 6 եղի կմախք, որոնք երկու կառքերու լծուած էին: Նկարագրական է որ զանկերէն ոմանք (անշուշտ գլխատուած յետոյ) պատերուն եղբրքը շարուած են: — Ն. Լալայեանի Նոր Բայազէտի մէջ պեղած մէկ գերեզմանը — որ անշուշտ արքունական եղած ըլլալու է — շատ նման է նկարագրուած այս սումերական շիրիմին. անոր մէջէն ելած են 32 հատ մարդկային կմախք, 2 հատ ձիու, 2 շան, 1 կատուի, 1 այծի, քանի մը հատ ալ ոչխարի: Մարդկային կմախքները թուով, այսինքն 32 հատ կաւէ ամաններ կային: Լայն եւ խոշոր ամանի մը մէջ 2 դանդեր զրուած էին, երեսները դէպ ի վեր, որոնց մարմիններն ամանին ներքեւ կը կենային: Արեւմտեքէն արեւելք տարածուած էր այդ մարդու կմախք մը, որուն կից պառկած էին ձիու մը մնացորդները: Քիչ մը անդին վրայէ վրայ զիջուած էին մարդկային 5 կմախքներ, որոնց գլուխները մէկ շարքով արեւմտեան պատին տակ շարուած էին: — Ինչպէս յայտնի կը տեսնուի զանգերու այս յատկանշական գետեզումը սումերական եւ նախահայկական շիրիմներու մէջ անուրանալի աղբիւր մը ցոյց կու տայ:

Հաւատքի մէջ ալ կրնանք աչքի զարնող կապեր գտնել: Սումերական Նինի առտուածուհին (էջ 225) թերեւ նմանութիւն

Գիրքը յատկապէս մեծ կարեւորութիւն ունի Հայաստանի մէջ պեղումներ կատարող զրոնակաւորներու համար: Ն. Լալայեանի պեղած գերեզմաններն ու իրենց յարակից պարագաները (Ազգ. Հանդէս, ԺԳ, 129) շատ մեծ նմանութիւններ ցոյց կու տան սումերական շիրիմներու եւ գերեզմանական առարկաներու հետ: Առնենք օրինակի համար Ուրի մէջ նորերս պեղուած նախասումերական արքունի շիրիմը, որ իր մեծութեամբը աչքի կը զարնէ. հոն կ'մտնենք բազմութիւն մը կը տեսնուի: Մեծած թագաւորին զօհ կ'ըլլային բազմաթիւ գերիներ, զինուորներ, ճոխ կերպով զարդարուած հարճեր: Հոն 59 հատի չափ մարդու կմախք կար, 6 եղի կմախք, որոնք երկու կառքերու լծուած էին: Նկարագրական է որ զանկերէն ոմանք (անշուշտ գլխատուած յետոյ) պատերուն եղբրքը շարուած են: — Ն. Լալայեանի Նոր Բայազէտի մէջ պեղած մէկ գերեզմանը — որ անշուշտ արքունական եղած ըլլալու է — շատ նման է նկարագրուած այս սումերական շիրիմին. անոր մէջէն ելած են 32 հատ մարդկային կմախք, 2 հատ ձիու, 2 շան, 1 կատուի, 1 այծի, քանի մը հատ ալ ոչխարի: Մարդկային կմախքները թուով, այսինքն 32 հատ կաւէ ամաններ կային: Լայն եւ խոշոր ամանի մը մէջ 2 դանդեր զրուած էին, երեսները դէպ ի վեր, որոնց մարմիններն ամանին ներքեւ կը կենային: Արեւմտեքէն արեւելք տարածուած էր այդ մարդու կմախք մը, որուն կից պառկած էին ձիու մը մնացորդները: Քիչ մը անդին վրայէ վրայ զիջուած էին մարդկային 5 կմախքներ, որոնց գլուխները մէկ շարքով արեւմտեան պատին տակ շարուած էին: — Ինչպէս յայտնի կը տեսնուի զանգերու այս յատկանշական գետեզումը սումերական եւ նախահայկական շիրիմներու մէջ անուրանալի աղբիւր մը ցոյց կու տայ:

Հաւատքի մէջ ալ կրնանք աչքի զարնող կապեր գտնել: Սումերական Նինի առտուածուհին (էջ 225) թերեւ նմանութիւն

ունենայ փոքրասիական Նանա աստուածուհւոյն եւ հայկական Նանէ դիցուհւոյն հետ: Այդ Նինի դիցուհւոյն «սիրական որդին» է (էջ 95) Շարա աստուածը, որ կ'երեւայ թէ դաշտերու, բուսականութեան եւ արջառի աստուածութիւն էր (էջ 107, 192): Ուրեմնայց Շարան թէպէտ եւ սովորական մարդ մըն է եւ Հայկի ծնունդ, կրնայ ըլլալ, որ նախապէս արգաւանդութեան աստուածութիւն մը կը համարուէր, բայց յետոյ քրիստոնէական աղբիւրութեամբ ու եւեմբական դրութեամբ հայերու մէկ նախնին համարուած է: Շարայ «յուրովածին եւ շատակեր» է. ան երկիր մը ունի, որ «արգաւանդ եւ բերի է, յորում գնան ջուրք ոչ սակաւ... վասն որոյ արգարանալ թուի առասպել(ի)ն, որ ասի ի մէջ գեղջկաց. Թէ քո Շարայի որկորն է, ասեն, մեր Շիրակայ ամբարքն չեն»:

Սումերացիները չար ոգիներու կը վերագրէին հիւանդութիւնները (էջ 120), հաւատք մը որ ընդարձակ տարածութիւն դտած է ազգերու մէջ եւ մեր հեթանոս նախահայրերուն ալ ծանօթ էր (հմտա. աստ, էջ 649):

Յուզարկաւորութենէն անբաժան էին յարկան կիներ եւ այրեր (էջ 144). այս վաղընջական սովորութիւնը, որ սումերացիներու քով 2186էն յետոյ արդէն գոյութիւն ունէր, գեո մինչեւ այսօր հայ եւ օտար ռամկին կողմէն հաւատարմօրէն կը դործադրուի:

Հեղինակին այս գրութիւնը ջերմապէս կը յանձարարենք յատկապէս անոնց, որոնք Հայաստանի մէջ պեղումներով կը զբաղին:

Յ. Ա. ԳԱՐԱՄԱՆՆԵՆ

ՍԱՐԳԻՍ Գ. ՓԱՁԱՃԵԱՆ, Ռոտտթոյի Հայերը. 1606—1922: Սոֆիա, սոյ. Չանդ, 1929, 8°, էջ 128: Գինն՝ 50 սէնթ:

Ժէ. դարու սկիզբը ձէլայիններու անհնարին հարստահարութիւններէն նեղուած՝ օսմանեան մայրաքաղաքն ապաստանած էին րազմաթիւ Հայեր արեւելեան նահանգներէն: Կամախցիները Ռոտտթոյի մէջ հաստատած իրենց բնակութիւնը՝ պահպան իրենց գոյութիւնը մինչեւ 1915, թէեւ ապրած անդադար ընդհարման մէջ տեղւոյն յոյն եւ թուրք բնակչութեան հետ: 1914ին հայ գաղթականութիւնը կը հաշուէր իր մէջ 10·270 անդամ: Դոյցն մնացորդ մը միայն, իբր 185 հոգի, գտնուած է հոն 1921ին:

Գաղթականութեան համառօտ պատմութիւնը կը գծուի հոս, սկսեալ 1606էն: Ա. շրջանի համար Գր. Գարանաղցւոյ՝ գաղթականութեան հիմնադրի ժամանակագրութիւնն է աղբիւրը: Յաջորդ շրջաններու համար կը պակսի առաջնորդ: Բայց եւ այնպէս յաջողած է հեղինակին հասցնել պատմական թելը մինչեւ Ի. դար: Նորագոյն շրջանի համար ձերբերու աւանդութիւնն եւ իր անձնական հետազոտութիւնները մատակարարած են նիւթ:

էջ 44—52 թեմական առաջնորդներու ցանկին մէջ չեմ գտնէր Յովհ. Առաքելեանի (1736) եւ Սարգիս Սառափեանի (1755): Թերեւս ինչ ինչ կէտեր գտնէին առաւել լուսարանութիւն, եթէ հեղինակը ունենար զիւրութիւն օգտուելու մեծ մատենադարանէ մը:

Հակառակ ամէն թերութիւններու կը թողու գմեղ երախտապարտ իր ուսումնասիրութեանց արգիւնքը, որ հարուստ է վիճակագրական, ազգագրական եւ պատմական շահեկան տեղեկութիւններով:

Յ. Ն. Ա.

Resumé der wichtigsten Abhandlungen.

Elisäus Vardapet und seine Geschichte des Armenischen Krieges. Eine literarisch-historische Untersuchung. Von P. N. Akinian. (6. Fortsetzung.) Sp. 677—691.

§ 26. Einige Winke über die türkisch-römischen Beziehungen bei Elisäus. — Obwohl zwischen den Türken und Romäern ein Bündnis geschlossen wurde, brachten doch die Türken

in den nachfolgenden Kriegsjahren keine nennenswerte Hilfe. Wahrscheinlich hatte Chosroes irgendwie die Türken gewonnen. Das römisch-türkische Bündnis aber war ohne Zweifel eine diplomatische Errungenschaft, auf welche die Anführer des armenischen Aufstandes vom Jahre 572 gerechnet haben müßten. Es wäre daher sonderbar, ja sogar unbegreiflich, wenn E. diese Tatsache

verschwiegen hätte. Die sorgfältige Durchsicht des erhaltenen Textes läßt deren Spuren erkennen und Menander ist uns hierin ein guter Wegweiser.

Dort wo E., aus Lazar schöpfend, die Schlacht bei Khalkhaß beschreibt, erwähnt er am Schlusse, daß „man Gesandte ins Hunnenland und an die übrigen Stämme der Barbaren schickte, die Mitwirker des Hunnenlandes (d. h. Verbündete des Hunnenreiches) waren, um mit ihnen einen Eid abzuschließen und das Bündnis dadurch unzertrennbar zu gestalten“ usw. Dies alles bezieht sich auf die römische Gesandtschaft vom Jahre 570, an deren Spitze Zemarchos stand. An die Schwierigkeiten, die Zemarchos bei seiner Rückreise bestanden hatte, erinnert E., als er die Bemühungen Vasaks hervorhebt, um die Pässe von Tmorik', Kordik' (im Süden), Arcakh, Albanien (im Norden) und Georgien und Khaltik' (im Nordwesten) abzusperrern, indem er an die Grenzwachter die Ordre gibt, „daß niemand Unterkunft geben dürfe“; wobei obwohl verschwiegen ist, wem die Unterkunft verweigert werden solle, glaubt doch der Verfasser für notwendig, zur Ergänzung des Satzes den Zemarchos vorauszusetzen.

Menander erzählt, daß die Türken um 569/71 einen Einfall in Medien ausgeführt haben. Dies gibt E. in folgenden Worten wieder: „Denn... manche fielen aus der östlichen Gegend des Landes in das Land Atrpatakan ein und richteten in verschiedenen Orten viel Schaden an, indem sie viele Feuerempel ausplünderten und zerstörten.“ Wer als die Türken konnten vom Osten her in Atrpatakan einfallen?

§ 27. Sterne in lichtvoller Helligkeit; ein neuer chronologischer Anhaltspunkt zur Feststellung des historischen Terrains. — Als der armenische Aufstand noch im Gärungsstadium stand, fügt E. hinzu, „da nahmen sie (die Perser) Zuflucht zu den größten Befestigungen, und sie (die Armenier) gingen, das Kreuzzeichen machend, auf die Armee los; da geschah es, daß die Mauern der zwei größten Burgen, ohne daß sich jemand ihnen genähert hätte, von selbst niederfielen, so daß die ganze

Bevölkerung des Landes, von dem großen Wunder in Furcht geraten, durch eigene Hand die Feuerempel niederbrannte; indem sie die Gesetze des Magiertums verleugneten, legten sie das Bekenntnis auf das Evangelium ab. — Es wurden noch andere große Vorteile von den Kriegern geleistet; denn wo es nicht zu erwarten war, daß jemand an Gottesnamen erinnerte, (dort) beherrschte große Beklemmung die Bevölkerung und jedermann erzählte seinem Nächsten von neuen und wunderbaren Visionen. — Es erschienen ebenfalls Sterne am Himmel, in größter Helligkeit (wörtlich: sehr lichtvoll) strahlend, was sie vorher in ihrer Natur nicht hatten.

Der Satzbau scheint hier stark gelitten zu haben. Dem Sinne nach will der Geschichtsschreiber auf zwei ungewöhnliche Naturerscheinungen Gewicht legen: auf einen Erdstoß und eine Sternhelligkeit. Diese letztere muß etwas Außerordentliches gewesen sein. Neue Kometen? Die chinesischen Annalen erwähnen aus dieser Zeit drei Kometen, die in den Jahren 565, 568 und 574 am Himmel sichtbar waren; für die ersten zwei legen auch die Syrer (Michael und Abulfaradsch) Zeugnis ab. Die Ausdrucksweise E.s setzt vielmehr Sterne voraus, die in der Mehrzahl am Himmel in außergewöhnlicher Helligkeit gegläntzt haben. Dem Ausdrücke kann eher eine Planetenkonstellation zugrunde gelegt sein. Wie die Rechnung der Astronomen bestätigt, standen in der Tat von Mitte Februar bis Mitte März 571 n. Chr. die Planeten Jupiter und Saturn im Skorpion dicht übereinander. An der Helligkeit der Planeten erkannten die Araber ein Vorzeichen der Geburt Mohammeds.

Das gewonnene Jahr wird auch durch das Erdbeben bestätigt, worauf Elisäus bei der Erwähnung der Mauereinstürze hindeutet. In der arabischen Tradition ist die Sage überliefert, daß bei Mohammeds Geburt (571) in Madain ein heftiges Erdbeben stattgefunden habe, wobei von der königlichen Halle 14 Coquets (Schorfa) abgestürzt, das heilige Feuer ausgelöscht und der See Sava ausgetrocknet sei. Die Übereinstimmung der Berichte bei Elisäus und den Arabern ist einwandfrei.

Մասսայական ձեռնարկումների սեկտոր: Բաց անենք դարձարանների եւ խորհրդային ու կրթական անտեսութիւնների դռները զպրոցների առաջ: Երեւան, 1930, 8⁰, էջ 29: [144]

Մոլոտով Կ. Մ. — Դասագիրք քաղաքային կոմերիտական քաղաքացիների համար: Թարգմ. Հ. Գրիգորեան: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 272: Գին՝ ըուրլի 1.50: [145]

Չարեց Ե. — Գրականութեան դասընթաց II աստիճանի II խմբի համար (ուսման VI տարի) երրորդ տարգրութիւն: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 380: Գին՝ ըուրլի 2.10: [146]

Սանքրոսեան Մ. — Դալտոն-Լարորատոր պլանը խորհրդային դպրոցում: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 138: Գին՝ կոպ. 70: [147]

Սարգսեան Սար., Համալեան Սիմ. եւ ուրիշներ. — Ղրիմ. ձեռնարկ Ղրիմի հայկական դպրոցների եւ կուլտիւրիստների համար: Պատկերազարդ: Սիմֆերոպոլ, Ղրիմպետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 255: Գին՝ ըուրլի 2.10: [148]

Սերիկ, Սիմակ, Խուլպեան Լ. — Կեանք եւ աշխատանք լեզվի ձեռնարկ. չորրորդ տարի: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 306: Գին՝ ըուրլի 1.50: [149]

Սեւակ Գ. — Ձեռնարկ էսպերանտո միջազգային լեզվի: Երեւան, Արտաշես Օհանջանեան, Արովեան 12, 1930, 8⁰, էջ 72: Գին՝ կոպ. 60: [150]

Վանեան Տ. — Կրթական ուղի. հայերէնի ձեռնարկ գիւղական հանրակրթարանների համար: Պատկերազարդ: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 196: Գին՝ ըուրլի 1: [151]

7ա. ՄԱՆԿԱԿԱՆ-ՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Աղջիկներու յատուկ պատմութիւններ: Կ.Պուլիս, Bible House 1930, 8⁰, էջ 134: Գին՝ զրշ. 40: [152]

Անանեան Վ. — Ոչ մի դայլ մեր հանգերում: Պատկերազարդ: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 23: Գին՝ կոպ. 50: [153]

Ատրուշան Յ. Գ. — Ընտանեկան գրոսանք (պատկերազարդ): Ֆրոմոսա, տպարան «Ֆրոմոսա», 1930, փոքրաչիւր, էջ 64:

Գին՝ Ֆրնս. Փր. 4: Կենդրոնաանդի Գրատուն «Ֆրոմոսա»: [154]

Բիանկի Վիտալի — Պատիկ, բայց ձատիկ: Պատկերազարդ: Նկ. Գ. Ելեիստովի: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 12: [155]

Գումիլիսկի Լեվ. — Մամոնների գերեզմանոցը (պատմուածք): Թարգմ. Սիմակ: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 56: Գին՝ կոպ. 15: [Սոցդասվար պատանեկական սերիա:] [156]

Գելիգեմսկայա Ն. — Ալայան հովիւ կարմշակը: Թարգմ. Սիմակ: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 18: Գին՝ կոպ. 5: [157]

Գլխորիշեվ Վ. Ի. — Կուսիկն ու քուչիկը: Պատկերազարդ: Փոխադրութիւն Ամեռի: Մոսկվա, ԽՍՀՄ. Ժողովուրդների կենդրոնական հրատարակչութիւն, 1930, 8⁰, էջ 24: Գին՝ կոպ. 15: [158]

Խնկոյեան Աթ. (Խնկո Ապեր). — Առականեր 1910—1917 թ.: Պատկերազարդ: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 151: Գին՝ կոպ. 50: [159]

Խնկո-Ապեր — Երկաթուղի, Երեւան-Թիֆլիս: Պատկերազարդ: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 16: Գին՝ կոպ. 50: [160]

— — Սախլիկ ջոյը ինչպէս պիտենք դարձաւ: Պատկերազարդ: Նկարեց Հ. Շափարչի: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 8: Գին՝ կոպ. 30: [161]

— — Սորհրդային գիւղէն: Երեւան, Հայկոպի, 1930, 8⁰, էջ 95: Գին՝ կոպ. 30: [162]

— — Մաստանը եւ բոստանը (փոխադրութիւն): Պատկերազարդ: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 8: Գին՝ կոպ. 40: [163]

Խոնիկ Եղվարդ — Տէր Բարսեղ. առակաների եւ եղբրութիւնների ժողովածու: Երեւան, Պետհրատ, 1930, 8⁰, էջ 42: Գին՝ կոպ. 25: [164]

Կապտամօրուր: Թրգմ. Յ. Գ. Աթանասեան: Ֆրոմոսա, տպ. Ֆրոմոսա, 1930, 8⁰ (փոքր), էջ 16: Գին՝ Ֆրնսկ. Փր. 1: [«Գարուն» Մանկական Մատենաչար, Ա. Շարք, Թ. 8:] [165]

Հելլեն Բիլեռ — Հրաշալի հուշերը կամ Յովհաննէս Ալթունեան: Թրգմ. Յ. Գ. Աթանասեան: Ֆրոմոսա, 1930, 8⁰